

Titel: Danmark og verdenskulturen - Sproget, [SPROG] 133-0160

Citation: "Danmark og verdenskulturen - Sproget, [SPROG] 133-0160", i *Louis Hjelmslev og hans kreds*, s. 1. Onlineudgave fra Louis Hjelmslev og hans kreds: https://tekster.kb.dk/catalog/lh-texts-kapsel_133-shoot-workidacc-1992_0005_133_SPROG_0160/facsimile.pdf (tilgået 18. juli 2024)

Anvendt udgave: Louis Hjelmslev og hans kreds

Ophavsret: Materialet kan være ophavsretligt beskyttet, og så må du kun bruge det til personlig brug. Hvis ophavsmanden er død for mere end 70 år siden, er værket fri af ophavsret (public domain), og så kan du bruge værket frit. Hvis der er flere ophavsmænd, gælder den længstlevendes dødsår. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

6320

*21. c. Holbøys 415. postel
Auker januar 73.*

DANMARK OG VERDENSKULTUREN

V

S p r o g e t

Foredrag i Statsradiofonien 15/3 1943

af

Louis Hjelmslev.

I denne serie, ~~der handler~~ om kulturforbindelsen mellem Danmark og omverdenen, er det naturligt ogsaa at tale om sproget, og se paa, hvilke forbindelser der bestaar mellem det danske sprog og de fremmede sprog som det staar i fjernere eller nærmere forbindelse med. ^{forh.} Sproget er nemlig et væsentligt led, maaske endda det centrale led, i alt hvad vi forstaar ved dansk kultur. Dansk egenart vilde for os være utænkelig uden det danske sprog, og dansk egenart det er Danmark contra omgivelserne, i modsætning til dem og i forbindelse med dem, i frigørelse fra dem og i afhængighed af dem. Fra arilds tid har den danske tunge været uløselig knyttet til det danske folks sprog, og har været dansk kulturs tjener og dansk kulturs herre: dansk kulturs tjener som smidigt redskab og

lydigt udtryksmiddel for alle arter af dansk kultur; hvilkedisse end var; dansk kulturs herre, saa vist som sproget er den form hvori dansk tanke har været støbt og sproget overalt hvor den har udfoldet sig paa hjemlig grund. Trofast har sproget siden amindelige tider ^{har} fulgt kulturens omskiftelser og bevaret mindet om dem; sproget er alle slægtleds øje og overleveres fra slægt til slægt; sproget fornyr sig, men det løber aldrig fra sin fortid; hvert slægtleds erfaringer, handlinger og tanker indskrives i det og bundfaldes, og for den der forstaaer at læse i sproget som i en åben bog er det som den undergrund hvorpaa vi lever, en ^{i sproget} sum af geologiske aflejringer og nedfaldninger, ^{der} hvor vi som i et spejlbillede ser nationens omskiftelser paa godt og ondt gennem tiderne, og særlig tydeligt tegner sig netop forbindelserne med omverdenen, sammenhængen med verdenskulturen.

I selve sprogets rod mærker vi den. I sin rod staar vort sprog ikke isoleret, men det har vidtstrakte underjordiske forgreninger til andre sprog, over næsten hele Europa og store dele af Asien, med koloniserende udstraalinger videre til alle ~~øvrige verdensdele: Amerika, Afrika, Australien.~~ Adskiltigt over halvdelen af jordens befolkning taler idag sprog af vort art. Ikke blot de fleste sprog i ^{helt} Europa, med deres aflæggere i andre verdensdele, men ogsaa en del asiatiske sprog, bl. a. de fleste af ^{indiske} sprogene i Indien, det aldgamle forasiatiske sprog

hittittisk og det forlængst uddøde tokhariske sprog helt ovre i Kinesisk Turkestan, er sikre slægtninge af vort danske sprog. ~~Et saadant sproglægstekøb kan sprogforskerne pæevise ved hjælp af en særlig metode, men~~ Alle disse mange sprog staar ikke hinanden fjernere, end at man kan finde ord der rent umiddelbart ligner hinanden. Til vore ord moder og broder svarer ikke blot ganske lignende ord i de andre nordiske sprog og i engelsk, hollandsk og tysk, men videre f. ex. i latin mater og frater, ~~og altsaa ogsaa i latinske sprog efterkommer fransk mère og frère,~~ i russisk matj og brat, i ældste indisk mātā og bhrātā [akkusativ mātaram bhrātaram], og i det fjerne tokhariske sprog mācer og procer [akkusativ māt r og prot r].

Dette slægtssammenhæng ~~maa betyde, at~~ Alle disse sprog har fælles oprindelse ^{h. vore erbrøringstid} og maa have deres oprindelige udseende af et grundprog, der i en fjern forhistorisk tid maa tænkes talt paa et smævrere område, men som saa er blevet udbredt ved vældige folkevandringer, ~~det maa have været talt af et folk med enorm vandrelyst, udviklingskraft og kolonisationslængsel, som i en senere tid maaske kun findes sit fælles sidestykke hos nutidens englændene.~~ Denne vældige sprogudbredelse har i tidens løb medført en sproglig splittelse, paa forskellige punkter af det store område har sproget taget forskellige udviklingsretninger og er endt med at blive til flere sprog, indbyrdes forskellige, men ~~kraft af deres~~

afstammning indbyrdes beslægtede. Den oprindelige ^{sprog} stamme har forgrenet sig, og forgreningerne har forgrenet sig igen gang efter gang. Sprogforskere mener ganske vist, at dette billede, hvor man ligner sprogudviklingen ved et stamtræ, er noget af en simplifikation, men det egner sig alligevel fortrinligt til at anskueliggøre hvad der er sket. En gren paa dette uhyre stamtræ er de f. ex. latin, og den har forgrenet sig paa ny i nyere tid i de forskellige romanske sprog: fransk, italiensk, spansk, portugisisk, rumænsk. En anden gren er slavisk, ~~der~~ ^{videre} igen har forgrenet sig i de forskellige slaviske sprog: russisk, polsk, tjekkisk, bulgarsk. En tredje saadan gren er germansk, hvis ~~nyere~~ ^{nyere} forgreninger er engelsk, frisisk, nederlandsk, nedertysk, højtysk og nordisk; det oprindelige urnordiske sprog ~~er~~ ^{er} kendt vi fra de ældste runeindskrifter; og til aar 800 har dette sprog, kaldet den danske tunge, været talt uden nævneværdige forskelle over hele Norden; derefter har ~~det~~ ^{det} ~~delte~~ ^{delt} sig i en vestnordisk gren, hvis yngste skud er islandsk, færøsk og norsk, og en østnordisk gren, hvis yngste skud er svensk og dansk, (mange har meente den opfattelse, at norsk ligger nærmere ved dansk end svensk gør, men det skyldes kun, at dansk igennem et langt tiårhundrede var rigssprog i Norge; det norske folksprog ligger sjældnere fra dansk end svensk gør).

Det danske sprog har saaledes rødder langt tilbage og

slægtninge vidt omkring. Det har en gammel arv tilfældes med en mængde sprog fjern og nær, heriblandt ogsaa med de store bædere af verdenskulturen: i Asien brahmanismens og buddhismens verdenssprog sanskrit og pāli, i Europa kulturens arnesprog græsk og latin, og i nyere tid sprog som fransk, spansk og italiensk, engelsk, tysk og russisk, ~~for blot at nævne de aller mest udbredte.~~ Den fælles arv ser man mest umiddelbart i arveordene, som vi saa et enkelt eksempel paa i ordene moder og broder.

Man maa imidlertid advare mod den misforstaaelse, at ~~det her skulde dreje sig om en arv i biologisk forstand. Det er en sproglig og kulturel arv, (ikke en racemæssig.~~ Naar det ~~indoeuropæiske~~ ^{gamle} grundsprog har udbredt sig saa enormt, ~~gennem stadig videre forplantninger,~~ ^{naturligt} betyder det ikke, at det folk, der talte det, har forneret sig fantastisk og samtidig totalt udryddet alle omkringboende folkeslag. Det betyder kun, at sproget er blevet overført til andre folkeslag, ~~sammen med den kultur, som det repræsenterede, at grundsprogsfolket i kraft af sin kulturelle overlegenhed og dygtighed har påtvunget andre folk sit sprog, ganske som romerne senere fik gallerne i hele Europa til at tale latin,~~ ^{ganske} og som englænderne i nyere tid har faaet folk af vidt forskellige racer til at tale engelsk. ~~Det er et kulturelt og sprogligt udgangspunkt, som vi har fælles med alle disse fremmede folk, lige fra vore nære naboer svenskerne til vore allerfjerneste sproglægtninge de gamle tektonere.~~ ^{ver} Men baade sprog og kultur har senere udviklet sig i for-

skellig retning paa de forskellige omraader, og den fælles sproglige og kulturelle arv er kun til stede som det dybeste lag i sproget, den ældste aflejrning, men idjævnfaldende nok til tydeligt at kendes og skabe en dybt historisk ~~dsydddsdd~~ ^{sammenhæng} mellem vægter af folkeslag verden over.

De forskellige sprog og kulturer, der i historisk tid er opstaaet ~~paa~~ ^{skul frem af} den gamle ~~grund~~ ^{strueme}, har derefter paavirket hinanden, og staat i en stadig indbyrdes vekselvirkning. I en kultur er der altid indflydelser fra andre kulturer, ^{og} i et sprog er der derfor i regelen ogsaa tydelige indflydelser fra andre sprog. ~~i dansk er der ikke faa.~~ Indflydelser fra et sprog paa et andet plejer sprogforskerne at kalde laan, med en for resten ret besynderlig bemævnelse. Sprogforskerne er ikke sikre paa, hvor dybt disse laan kan trænge ind i et sprog, og hvilke omraader inden for sprogets system der kan angribes af dem og hvilke ikke. Men erfaringen synes at vise, at fremmede indflydelser aldrig ^{frmaaer at} trænge ind til selve sprogbygningen i ~~allessærvreste~~ ^{og} egentligste forstand, ~~den~~ indre grammatiske bygning, ~~i et sprog synes saaledes ikke tilgængelig for laanindflydelser.~~ ^{en} Saadanne ting som at vi i det nuværende danske ~~rigssprog~~ ^{ikke adskilles person} har to sammensatte tidsformer i ~~verbet~~ ^{indværgnings}: en nutidsform og en fortidsform, medens andre sprog kan have flere ^{de forskellige personformer (som engelsk) eller to (som tysk)} eller slet ingen, alls at vi ~~ikke~~ ^{ikke} i substantivernes ^{og adjektiverne tilligemed} har to grammatiske køn, medens andre sprog kan have flere ~~dsydddsdd~~ (som tysk) eller slet ingen (som engelsk), synes aldrig at bero paa fremmed indflydelse. Det vil ikke

paa nogen maade sigs, at den slags ting er uforanderlige. Men de forandrer sig modstræbende og kun med lange mellemrum og antagelig snarere i kraft af indre love end i kraft af ydre paavirkninger. Der findes altsaa i sprogets kerne en sprogbygning, som helt er vor egen, og som vi ikke engang har taget i arv fra andre, men som vi har udformet selv, ubevidst, men sikkert i dybeste pagt med vor tankes egenart. Denne egentlige sprogbygning er da modersmaalets allerhelligste, og den er da ogsaa saa dybt forankret, at den er urørlig: ingen bevidste indgreb, love eller paabud, hjemlige eller fremmede, kan ramme den; for at gøre det maatte man udrydde sproget.

Tilgængelig for paavirkning udefra og ligeledes for bevidst indgriben er derimod de mere udvendige sider af sprogets system, som man kan kalde sprogbrogen, og herunder ganske særlig ordforraadet. Et sprogsamfund kan bevidst nydanne ord og kan bevidst eller ubevidst optage ord udefra, og gør det næsten altid. ~~Dej-~~ og aflednings-~~nings-~~ endelser kan godt følge med, hvis de svarer til et behov i den hjemlige sprogbygning. Da vi paa dansk skelner mellem ental og flertal i substantiverne, har vi i ord hentede udefra kunnet overtage den engelske flertalsendelse -s: en dollar, to dollars, en sweater, to sweaters, en tank, to tanks. Denne endelse ~~er~~ sidder for resten ikke fast i bevidstheden, nogle indfører den ogsaa i entalsformen og siger en dollars, en sviters, en tanks. ~~Det var i min barndom endogaa noget, der hed en dollarsprinsesse.~~ Ikke alene ~~aflednings-~~ ^{ændringer} endelser, ogsaa ordstilling og ordføje kan komme ind udefra. Naar vi siger: det koster fem kroner, alt

~~iberognet, saa benytter vi en betyngelseskonstruktion, som ikke er nedervet, men som er importeret fra latin; den kendes fra den latinske grammatik under navnet "absolut ablativ", og endvidere "absolut" konstruktion er en fremmed-fugl i dansk.~~

Men ordforrådet er lænernes egentlige store tunleplads, og det er ogsaa for ordenes vedkommende, at alle sprogets brugere kender den. Vi véd alle, at der er noget der hedder fremmedord, ord der er trængt ind i dansk fra det fremmede ligesom pragtskinnende fjerne trækfugle. Over for fremmedordene er den bevidste sprogfølelse vaagen; de er mærkelige, afslækkende i deres form og udseende, og de paavirker derfor ~~følelserne~~, alt efter sin tilbøjelighed hader man dem eller elsker man dem; de hører til sprogets mest omstridte geber. Fremmedordene kender man paa, ^{deres afslækkede udseende,} at de ~~har en anden struktur end ordene.~~ I dansk spiller det en særlig rolle, at de ord, ~~som~~ folk føler som fremmedord, har trykket liggende ^{og} ~~et~~ ^{andet} ~~sted~~ i ordet end de sædvanlige. Fra gammel tid har ~~man~~ i de germanske sprog ^{helt} ~~en~~ ^{stort} ~~overvejende~~ eller udelukkende tryk paa ordets første stavelse, og ~~det~~ ^{der} ~~set~~ ^{gælder} den regel endnu i dansk, selv om den har ^{visse} ~~ganske~~ bestemte undtagelser, ~~der består i, at visse afledende forstavelser kan være trykloste; det hedder uartig med tryk som i artig, mistænkelig med tryk som i tænke, og derved forekommer der en del ord, som ikke har tryk paa første stavelse; men det er ord af en ganske bestemt type, og det har vi en ret bevidst fornemmelse af. Derfor stødes vi i den hjemlige sprogfølelse af ord som konversation eller konversere, parti, manér, adnet, fallit, konkurs,~~

og vi slutter af selve deres lydige skikkelse, at det maa være fremmedord. ~~De er som udenlandske rejsende i fremmed~~
~~landstragt. Yderligere afstikkende bliver fremmedordene~~ *uden gaaet*
~~ved at~~ naar de opviser et uvant forhold mellem retskrivning og ud-
 tale: bagage, balkon, kompliment, lockout, dumping, clearing,
trawler, interview. Men i virkeligheden er dette med den
 afstikkende struktur ikke alene afgørende, for, ~~om vi følger~~
 et ord som fremmed eller ej. Et ord som gevandt vil/de fleste
 nu til dags vel strax uden betænkning kalde et fremmedord,
 men et ord som gevær maske ikke. De er det begge, men for-
 skellen er, at gevær er et mere dagligdags og hyppigere brugt
 ord. ~~Til fremmedordene hører nemlig foruden deres særlige~~
 struktur ogsaa deres eksklusivitet: ~~For virkelig at føles som~~
 fremmed skal ~~de~~ *et ord* være begrænsede i ~~deres~~ *deres* anvendelse; mange
 fremmedord hører hjemme i fagsprog - hver videnskab og hvert
 håndværk har sine; og andre fremmedord hører hjemme i særlige,
 ofte sægte stilarter. ~~Af de ord, jeg nævnte før, er jeg ikke~~
~~hele sikker paa, om alle uden eftertanke strax vilde bestemme~~
~~panti eller fallit som fremmedord. Det er fordi de er gaaet~~
~~ind i vore sprogformer paa en helt anden maade end de eksklusive~~
~~ord. Det, som folk kalder et fremmedord, det er først og frem-~~
 mest et uvant ord, ikke blot uvant af udseende, men ogsaa uvant
 af brug. ~~I det sidste ligger der noget afgørende. Fremmedordene~~

er det ~~ekklusive~~, ^{især} det som er forbeholdt de faa, og som derfor gøres til genstand for social vurdering, dels beundring, dels misundelse. Det er fint at bruge fremmedord, men det er somme- tider fjollet at være fin. Den homnette ambition giver sig mange interessante udslag paa fremmedordenes område. ~~Drøgen- af mange fremmedord hører med til en vis~~ ^{lignelse} ~~lignelse, som~~ ofte røber sig ved en udtale af fremmedordene, der vel sjældent kan siges at være forkert, men som langt snarere maa kaldes alt for rigtig; for at være rigtig fin siger man sangtimeter i stedet for rigssprogsudtalen sentimeter - saa viser man, at man kan fransk og heldigvis hører til de udvalgte faa, der véd hvordan ~~disse fine~~ fremmedord udtales; eller man siger, som jeg for nylig hørte, ts-ak-tre i stedet for tiktre - saa er man nemlig ogsaa fin, for saa viser man, at man behersker disse underlige ords stavning og forstaar at udtale dem der- efter. Fremmedordene er ~~et af de interessanteste omraader~~ ^{religøse} til at vise, hvordan dannelsesskallet vedbliver at bestaa, men næsten med modsat fortegn, under en vidtgaaende demokra- tisering.

Vi véd altsaa alle at der findes fremmedord, og vi har alle et godt øje til dem, hvad enten vi nu kalder for dem el- ler slet med dem eller begge dele. Men følelsen for hvad der er fremmed og hvad ikke er og bliver vag, ^{ikke} og der findes i sproget en mængde laaneord der slet ikke føles som fremmede, ord, der ligesom fremmedordene er trængt ind udefra, men som i modsætning til fremmedordene føles som helt hjemlige og som

Vi kan kalde adopterede ord. Folk bliver tit meget forbe-
sede, naar man oplyser dem om, at et saadant adopteret ord
er af fremmed afstamning. Hvis jeg siger følgende sætninger:
 I muren er der en port ind til taarnet; ~~XXXXXX/XXXXXX/~~
 i kælderen er der edel vin og dejlig frugt, ~~XXXX/XXXX/~~
~~XXXXXX/~~ smukke og fine søbler, pærer og blomster, saa er alle
 de substantiver og adjektiver, alle de navneord og tillagsord,
 som jeg har brugt i disse sætninger, laaneord: mur, port og
taarn, kælder, vin og frugt, søble, pære og blomme er latinske
laaneord; edel og dejlig, smuk og fin er nedertyske laaneord.
 Men de er allesammen adopterede ord, ~~men de saadane, jeg har~~
 brugt til at føje dem sammen med: er og og osv., er arveord.

En særlig slags adopterede ord er også de saakaldte over-
sættelseslaan eller kalkler, hvor man ^{overfører} oversætter de enkelte led
 af en sammensat ord ordret. Saaledes er det danske ord eftertise
 et oversættelseslaan kalkeret efter det tyske nachweisen, ~~nach-~~
~~betyder~~ efter (og weisen (at vis)), og det danske ord overhore
 det er et oversættelseslaan efter det tyske überhaupt, Sam-
vittighed er paa den måde overet fra latin conscientia, sand-
synlig fra verisimilis, osv. Ved oversættelseslaan fremkommer
 der ofte sammenkætninger, som er langt mindre klare eller natur-
lige i det modtagende sprog end de var i det laangivende. Og
 ofte er oversættelsen endda kun halv, som naar det tyske Rot-
kehlchen, der betyder 'rødstrube', paa dansk gengives ved rød-
kælk; hvor man nok maa spørge, hvad det er for en slags kalk-
 eller de er undjægtige, som naar det engelske sky-scaper, der

betyder 'himmelskraber', gengives ved skyskraber, eller naar det tyske Wehrmacht, der paa ordentligt dansk i ordret oversættelse maatte hedde forsvarsstyrke, gengives ved varnemagt.

Disse oversættelsesmaner bør man være paa sin vagt over for. De tilføjer kun sproget et gode, hvis de er oversat skønsomt og rigtigt. Og ^{den slags mere eller mindre} dog giver demmetiger de forkerte oversættelsesmaner mulighed for nuancering, ^{der} som kan blive en ~~Vigtig~~ betyngelse. Naar vi kalder den lille fugl rødkalk, saa har den faaet et navn, som ingen kan gøre den stridig. Vi har derved ^{bevaret} ~~et~~ mulighed for, hvis vi engang ønsker det, at danne sammensætningen rødstрубе og bruge den om andre ^{dyr}, der ligesom rødkalken har en rød strube, uden at risikere forveksling; derfor er jeg slet ikke ^{paa} ~~meget~~ sikker paa, at det er en gevinst, naar sproglivrende pædagoger i zoologiske lærebøger er begyndt at kælde rødkalken for rødhals. ^{end måske var} Der er ~~mange~~ andre rødhalse end ^{ny} rødkalken. Saaledes kan selv fejlagte betyng sproget og udnyttes af det, og det skulde man være opmærksom paa; det mener til værsæthed med at luge sprogets formentlige ukrudt.

På egentlig er varnemagt et nyttigt ord, for derved har den tyske forsvarsstyrke paa dansk faaet ^{sit} ~~et~~ ^{sit} ~~egen~~navn, sin sær-^{navn} ~~betegnelse~~, hvorved den sprogligt kan ^{skilles} ~~adskilles~~ fra andre forsvarsstyrker. I almindelighed gælder det, at jo ordrigere et sprog kan blive, ~~des bedre er det, både i dagligtale og i~~ ~~fest, både i prosa og i poesi.~~ ^{og jo flere nuancer vi kan af-} ^{afslutte} lokke sprogets ordrigdom, des mere nyttig ^{er} ~~har~~ vi af sproget, ^{og des mere glæde har vi af det.} Derfor skulde man aldrig ² ³ ¹ ~~kaste noget letsindigt over bord.~~ ~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~ ~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~ Imod dem, der vil luge i sproget,

staar der andre, sprogets kendere og elskere, som har mere lyst til at sætte en sproglig spildindsamling i gang for at redde alt det formentlige ukrudt fra fortabelse.

Det gælder ikke blot ~~oversættelseslærens~~, men ~~laan~~ ~~over-~~ ~~hovedet~~, fremmedord saa vel som adopterede ord. Der har altid været folk, der havde lugeniven parat. I det 18. aarhundrede drog F. C. Ellschow og J. S. Sneedorf til felts mod de mange fremmedord, og de ~~XX/XXX/~~ havde held til at indføre en hel mængde „fordanskninger“, som senere er blevet staaende: afstand for det tidligere brugte distance, virksomhed for aktivitet, aarhundrede for sekkel, genstand for objekt, digter for poet, lidenskab for passion, sindsbevægelse for affekt, og adskillige flere. Disse ord var nu ikke skabt ud af luften, men var forstøttede tilvejebragt ved laan eller oversættelseslaan fra svensk og tysk; man faldt da fra dynen i halmen. Ludvig Holberg er berømt for at have fulgt i deres spor og har vittigt railleret over den dengang grasserende brug af overflødige fremmedord. H. C. Ørsted fordanskede i samraad med Rasmus Bask nogle af kemiens ^{nyere} ~~termini~~. I det ^{nyere} ~~franske~~ parlamentariske sprog ^{brug} i nyere tid ved et bevidst indgreb fra lovgivningens side en hel ^{mængde} ~~rekke~~ ^{nyere} ~~latinske~~ og ^{fordanskede} ~~franske~~ fremmedord ~~erstattede~~ med danske ~~nydannelse~~; carpenter for apparat, flertal for pluralitet og mindretal for minoritet, forespørgsel for interpellation, formand for president, statsminister for konesjil-præsident, udvalg for kommission. Og man véd, hvordan nyere sprogsnære og sprogtalere har reakt vegt i samværet for fremmedord eller adopterede ord indførte fra den ene eller den anden kant.

7ll.

7ll.

7ll.

7ll.

Men det interessante er at se hvilket udfald saadanne be-
 stræbelser faar. Det, som tilstræbes, lykkes ~~dem~~ næsten aldrig,
 nemlig afskaffelsen af et laaneord. Hvad der i nogle tilfælde
 lykkes ~~dem~~, er at indføre et nyt ord, men det fortvænger ikke
 laaneordet, det forskyder blot dets betydning en kende, saaledes
 at der opstaar en ny betydningsnuance, og sproget er blevet saa
 meget rigere. Vi taler stadig om distance, og det er ikke det
 samme som afstand; en distance er en ~~fløderet~~ ^{der} strækning ~~der~~ ^{der} gen-
 nemløbes, en afstand er noget konstant som danner skranke; prøv
 blot et øjeblik at sige afstandsvæmming eller distancebedømmelse,
 og De vil se at det er forkert. Vi siger stadig aktivitet; det
 er stærkere end virksomhed; en virksomhed kan ~~være præget af~~ ^{gør sig mærkel paa}
~~aktivitet~~ ^{akti}. Og heldigvis har vi stadig sekler, der er hævet højt
 over aarhundrederne; sekkel er et patetisk og ophejst ord, fortrin-
 ligt til sin brug, aarhundrede er fladt og dagligdags og gør god
 tjeneste ~~paa sin maade~~. Man kan have passioner uden at have li-
denskaber, og man kan have sindsbevægelser uden at komme i affekt.
 Hvis De tror en poet og en digter er det samme, saa spørg bare
 digterne. Roosevelt er ikke formand for de Forenede Stater, og
 formanden for en kegleklub er ikke president. Vi har baade ud-
valg og kommissioner ^{udvalg}, og det er ikke det samme. Og saadan
 kunde man blive ved. De brave sprogivrere tror, at ordene er
~~XXIX~~ etiketter, der hæftes paa tingene, og at een etiket, saa

kan erstattes mekanisk med en anden. Men gang paa gang spiller sproget dem et puds. De faar ikke ordet udryddet, de faar tværtimod pustet nyt liv i det ved at faa det til at spille i en ny nuance. De beriger sproget med et nyt ord og med en ny nuance; det er deres fortjeneste; men det var vist egentlig ikke deres hensigt. ^{For hvem} ~~Der~~ prøver man at indføre svenske ord i dansk; det er fortjenstfuldt, det beriger sproget; men hvis man dermed tilsigter at udrydde de ord vi har i forvejen, skal man nok faa at se at ordene leger kispus med forfølgernes. ~~Some-~~
~~tider tror man at kunne indrette et ord paa danske ordis bekest-~~
~~ning, som naar tary skal sættes i stedet for nødvendighed eller~~
~~behov; ser man ikke, at de ord er aldeles forskellige, ^{hvis} ~~og~~ ^{i betydning y anvendelse?}~~
~~hvert har sin særlige mission? Der er ingen nødvendighed der-~~
~~for, det indtræffer intet behov, og det tjener ikke sprogets~~
 ~~tarv. Men ogsaa paa sprogets omraade gives der unsmikalske~~
~~mennesker, og dem er der som bekendt ikke noget at stille op~~
~~med.~~

Laansordene kommer ind i sproget fra de mest forskellige kilder. ~~og i 1874/75/76/77/78/79/80/81/82/83/84/85/86/~~ Vi har ordet chokolade fra mexikansk, the fra kinesisk, kaffe fra arabisk, sukker fra indisk, maskepi fra hollandsk, husar og sabel og kusk fra ungarsk, kartoffel fra italiensk. Der er ikke mange sprogfamilier, der ikke har efterladt deres fingeraftryk et eller andet sted i det danske ordstof. Men det er naturligvis sjældent, at et ord fra det fjerne naar os uden mellemled; det kan ~~ske~~ ganske vist ske,

fordi Dansken er en søfarende nation og derfor har alverden til nabo. Men hyppigst ~~har~~ et ord fra det fjerne ~~naaet til os via andre sprog og har~~ ^{stillet sig} nærmet sig ^{steds} ~~steds~~ til vore breddegrader. De sprog, der virker som store kulturspredere, optræder her som relæstationer, der indfanger laaneord fra omgivelserne og kaster dem ud til alle sider med foret kraft. For dansk er det især ²højtysk og ¹nedertysk, der har ~~virket~~ ^{hand} ~~som~~ den nærmeste relæstation; bag den ligger især fransk, bag den igen især latin og bag latin ~~igen især~~ græsk. Men disse forskellige stationer har ogsaa sendt til os direkte eller ad andre veje, og et laaneords vandringer ~~er~~ ^{kan være} ~~er~~ snørklede; vort ord abrikos er, som vi kan slutte med sikkerhed af dets form, fra latin gaaet til græsk, derafra til arabisk, derafra til portugisisk, derafra til oldfransk og derafra igen via hollandsk til dansk. Men ~~den~~ ^{den} store strøm af laaneord følger ^{kulturens} ~~den~~ store hovedlandeveje. ~~Den~~ ^{Den} Hovedvej nr. 1 i Europa er den, der fra Forasiens kulturer, de gamle semiter og andre folkeslag, ^{ved Mr. Williams} fører over græsk til latin og derafra videre til fransk og saa derafra igen til tysk og endelig til Norden. ^{gamle} ~~gamle~~ ^{gamle} ~~gamle~~ kulturoord, ^{gamle} ~~gamle~~ ^{gamle} ~~gamle~~ og redskaber, ^{gamle} ~~gamle~~ ^{gamle} ~~gamle~~ betegnelse er langsomt vandret hele denne omstændelige vej, saaledes vort ord sæk. ^{vi og vort ord} ~~Men~~ fra hver af relæstationerne faar vi ogsaa tilført originalt gods og laaneord andre steder fra, som relæstationen har opsøgt, ^{hovedvejene fører meget hurtigt} ~~ind til~~ ^{ind til} hovedvejene, og ord fra ~~den~~ ^{den} og lidet befærdede sider.

spes hurtigt ind i hovedstrømmen; de får laan, som ungarsk har afgivet til vesteuropæiske sprog, er alle passeret igennem tysk, som for ungarsk er den store reaktion.

Laaneordenes vej er kulturstrømmens, og laaneordene er derfor et vigtigt vidnesbyrd om kulturens ^{Im} vædringer. ~~Export~~ af en ny vare medfører ofte import af dens navn; vin, kaffe, the, chokolade og abrikos er navne, der for den kyndige fortæller en hel lang historie om varens oprindelse og transport. I alle saadanne tilfælde opfylder laaneordet et behov; det udfylder et hul i sprogets ordforraad, giver en betegnelse for en hidtil ubetegnet ting. I mange andre tilfælde udfylder laaneordet ikke paa denne maade et hul, men det ^{bringer sig ind og} medfører ved sin indtrængning en sagte forskydning i det nærmestliggende ords betydningnuance; en diner er ikke det samme som en middag, ~~og~~ men leder tanken hen paa noget mere stift og officielt; og en souper er hverken det samme som ^{et} madver eller som aftensmad. Ogsaa ~~den slags~~ ^{den slags} laaneord opfylder et behov, idet de tilfører sproget nuancer.

De store hovedstrømme af laaneord, der er skyldt hen over Danmark igennem tiderne, er i korthed følgende:

I de første arhundreder af vor æra, altsaa endnu i den ^{den sidste halvdel af} ~~skalleuropæiske~~ ^{latinske} ~~tid~~, indkom en mængde ord af latinsk afstamning, dels ^{hidsig} ~~paa grund af~~ vore handelsforbindelser med det romerske kejserrige, dels hjemført og ~~vidnesbyrd~~ af de germanske

soldater i de romerske hære. Til denne bølge hører, ^{fanden} ~~de~~ ~~de~~
~~de allerede nævnte, og som~~
~~mens man, post, taak, lader, vin, frugt, ekle, pære, blomme,~~
 endvidere brev, skrive, kedel, koge, købe, mønt, pund, spise,
kaal, kaabe.

Ved kristendommens indførelse strømmer kirkens græsk-latin-
 ske fagsprog ind over os, oftest mere eller mindre tilpasset i
 fransk, engelsk eller tysk klædebon: ord-^{en} som skrift, præst, bi-
 skop, degn, djævel, kirke, kloster, messe.

I den senere middelalder, 14. og 15. aarhundrede, hvor
 hansestæderne behersker den danske handel og den tyske adels
 indflydelse i Danmark er stor, vrirler nedertyske ord ind i
^{over den tyske sprog:} ~~vores~~ sprog: ikke blot de allerede nævnte, væde, døjlig, smuk,
fin, men ogsaa falsk, fri, from, grov, klar, kort, ~~sk~~ smal,
stolt og måge flere. Ogsaa de to ord skøn og smuk. Tank,
 hvilken sjældnen og fin nuancerigdom dansk sjer ved at kunne
 spille paa gradforskellene mellem skøn, smuk og køn, med vi-
 dere glidninger over i pen og net. ^{denne} ~~Fra nedertyske stam-~~
~~mer ogsaa en mængde af vore afledningsord: hed, else,~~
~~inde og mange andre, og forstavelser som an-, be-, fore og~~
~~und, der alle betyder en benægtelse af sprogets højelighed~~
~~og smidighed. Alle disse træk i sproget stammer fra en rig-~~
~~og blomstrende tid og vidner om en vigtig epoke i vor historie,~~
~~og er et vigtigt led i sprogets fint vævede mønster. Uden~~

~~den vilde sproget være væsentlig fattigere. Skal man den, der
tror, at man har lov at sige styrelse i stedet for bestyrelse;
det er to grundforskellige ting, og himlens styrelse skal nok
måge det saa, at det bliver ved med at være det.~~

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Fra det 16. aarhundrede begynder de højtydske laan at ind-
finde sig i ~~mange~~; det er de store fra Tyskland stammende gan-
delige bevægelser: reformation, pietisme og romantik, *der een for een* som ~~bed-~~
fælder deres bidrag til ordskaften. Navneord som grænse, luft,
glans, tillægsord som hurtig, pludselig, offentlig, udsagnsord
som at træffe stammer herfra; ~~konstruktions~~ *kon-* ~~er og se~~ *kon-*
~~i løbet.~~

I det 17. aarhundrede melder fransken sig; det er enevæl-
den, der efterligner Louis XIVs hof som sit store forbillede; *der kommer mange
det er det af it*
~~betkendelige fremmedord, som vi for kaerde eksempel paa, vi som~~
~~parti, sans, konversation, passion, packere, bagest, hallo,~~
~~humor, kompliment, admet er ord hentede herfra.~~ *Etichers og knecht
sagligt med*

I nyeste tid er den engelske *den* den største. Og her
er det interessant at se, at det især er visse bestemte fagsprog,
der betjener sig af engelsk: det er sporten, journalistikken
(interview, reporter) og det økonomisk-politiske liv (lockout,
strajke, dumping, clearing). Der er mange fagsprog, der for-
trinsvis betjener sig af ~~de~~ laaneord fra et bestemt sprog: det
kulinæriske sprog er fransk, musiksproget italiensk, banksproget
ligesaa (fallit, konto, giro, netto, brutto, risiko).

Dansk har altsaa i høj grad været modtagende i det sprog-
lige samkvem mellem nationerne. ~~Man kunde nu spørge, om dansk
da ikke ogsaa har været ydende paa noget punkt. Det har det,
Men har det ogsaa været
men ikke nær i samme omfang. Vi kan først minde om, at gamle~~

germanske og nordiske laaneord i forhistorisk tid gik til Finland i en nægtig strøm. Vi kan ~~demme~~ minde om alle de laaneord, som de nordiske vikinger ^{har} indplantede i engelsk; og som lever videre ~~der den dag idag~~ ord som husband, fellow, sky, wing, ill, happy, die, call, take og mange andre. Men herudover har dansk ikke været nogen udfaldsport for laaneord undtagen i een retning, nemlig over for Norge, hvis rigssprog i lange tider var dansk; endnu i nynorsk er der trods alle bestrebelse tydelige danske bestanddele. Det burde nordmændene ikke beklage, lige saa lidt som vi bør beklage vore ældre tyske laan; hvorfor skal et sprog isoleres og gøres fattigere? Sprog er et samkvemsmiddel, og ord binder mennesker til hinanden.

En stor ^{denkel} reaktion paa laaneordenes traadløse vej har Danmark aldrig været. Hvad vi har ~~eksporteret~~, er kun enkelte faglige gloser som f. ex. det internationale ord høskennedding; til svensk har vi laant enkelte ord som ordet område.

Det danske sprog har ~~aldre~~ saa langt overvejende været modtagende, ikke ydende, hvad der henger nøje sammen med Danmarks plads paa kulturens hovedveje. Det betyder ikke paa nogen maade en forudsigt af Danmarks ydelse paa andre omraader og paa realiteternes marked. Det betyder kun, at Danmark er omgivet af alt for kraftige reaktioner med sendere i ^{sproglige} modset retning til selv at kunne gøre sin/stemme stærkt gældende.

Engen der har
dansk
tilføjet
afgørende
nogle
laant.

ofte paa anden

Man kan undre sig over, at vi har haft kraft og vilje til at opsuge en saadan næsten ubegrænset mængde af fremmed gods. Mange sprog, i en lignende geografisk kultursituation som det danske, har ikke haft denne evne. I islandsk findes praktisk talt ingen laaneord udefra; finsk har ligeledes i hele den historiske tid holdt sig temmelig stejlt afvisende over for paa-
 virkninger; det samme gælder Tschisk og ungarsk. Disse sprog er som klippevægge, som de store internationale laaneordsbølger brydes imod i afmægt uden at opnaa det ringeste. Andre sprog er som en flad sandstrand, der lader sig overskylle af den mindste bølge; det mest udprægede eksempel, vi kender, er albanesisk, som i tidernes løb har optaget og optaget laaneord fra alle sider og til gengæld bortkastet saa mange af sine arveord, at det nu kun har nogle få hundrede af dem tilbage. Hvopaa beror denne forskel? Det spørgsmaal kan vi ikke besvare; vi kan kun konstatere, at sprogene her forholder sig forskelligt: nogle er gæstfrif og indladende, andre ikke. *my* Maa~~sko~~ skulde man snarere sige, at det er folkene, end at det er sprogene, der har denne ejendommelighed.

Dansk indtager ~~her~~ et mellemstandpunkt mellem yderlighederne. Det har ikke kastet vrag paa sin arv som albanesisk er stærkt paa veje til. Men det har holdt døren aaben over for alle fremmede og ~~her i sigt maal hentet nyttige og kostelige~~ *indvundet laaneord*

~~væres ind udefra og indarbejdet dem i sit ordsystem ved at~~
 sidestille dem med nedarvede eller nydannede hjemlige ord,
 der giver mulighed for et fint spil af betydningsnuancer og
 stilforskelle. ^{Det beror i sine vækster undertrykt og overraskende et} Dansk ^{er} ~~er~~ i kraft heraf til et fint udvik-
 lede og rigt nuancerede sprog, et fint afstemt og mangestræn-
 get instrument, som den musikalske forstaar at aflukke en
 uendelig skala af toner, fra den storladne patos til den jævne
 hygge, og fra den strenge saglighed ~~XX~~ over det stille lune
 til det sprudlende vid. Den sande sprogrøgt bestaar i at op-
 lade sindet for sprogets mangfoldighed, udfinde dets nuancer,
 dyrke dets finesser, intet at vrage blandt ordenes rigdom, men
 altid at vælge det rette ord paa dets rette plads. Saaledes,
 og kun saaledes, bliver dansk sprog og dansk tanke et kosteligt
 led i den evige kæde, der knytter folk til folk.

og sin stadig tilhøjlet af nuancerne
 Dansk er vistnok i kraft af sin ordrigdom, som den
 enestilet, mindre fast, mindre mekanisk end adskillige
 andre sprog.

~~enestilet, fast, mekanisk~~

6320

DANMARK OG VERDENSKULTUREN (motto: Ingen er sig selv nok)
SPROGET (Radioforedrag 1942/43; henvendelse ved redaktør
Lawmetz 1946 -42).

Foreløbig disposition

1. Lænsord til dansk

Til 800 urnordisk ("dansk tunge").

I fællesnordisk tid, i første aarhundreder e.Kr., lat.
laan pga handelsforb. m. det romerske kejserrige og germ.
soldater i romerske hæere:

brev køge kælder mur mønt port pund skrive spise taarn
købe kedel frugt æple pære blomme kaabe kaal vin

V. kristendommens indførelse gr.-lat. tilpassede gennem
fr., eng., ty.:

skrift præst biskop degn djævel kirke kloster messe

I den senere middelalder, 14.-15. aarh., nederty. laan
pga at hansestæderne behersker dansk handel og at den tyske
adels indflydelse er stor:

Alm. ord: dejlig, falsk, fin, fri, from, grov, klar,
kort, skøn, smal smuk, stolt, ædel

Orddannelse: -hed -else -eri -inde -ske -bar -færdig
-isk -agtig an- be- for- und-

16. aarh. ff. høityske laan (reformation - pietisme - ro-
mantik):

grænse hurtig luft glans pludselig træffe offentlig
er- ge-

17. aarh. fr. (enevolden efterligner Ludvig XIV):

parti manér konversation passion passere bagage balkon
humør komplement adret

senti-gr-lat-fr- germ: sæk

arab. qahwah - tyrk. kahwe - kaffe

eng. bl. a. ekon.-polit.: lockout strejke dumping clearing

sport: boxe sport starte tennis

journ.: interview

fr. bl. a. kulinarisk: diner, hors d'oeuvre
dragt: manchot gamache

it. bl. a. banksprog: fallit giro konto netto brutto risiko
musik: piano forte skala sonate trio allegro
andante largo presto

(Oversættelseslaan.)

*hørsomt
mat. for prof.*

2. Andre paavirkninger udefra paa dansk.

Ordføjnngen: latin: alik.n.inf. jeg ser ham komme
abs.konstr. dette ufortalt,
dette forudsat
jeg har talt

Indviklede og tunge skriftsprogskonstruk-
tioner

3. Dansk som laangiver

finsk

fransk

engelsk

norsk

svensk (ømråde)

tysk i Slesvig

4. Dansk som udvandrersprog

Amerika

5. Purisme: laaneord og fremmedord

I midten af 16. aarh. F.C. Wilschow og J.S. Sneedorf:
indførte bl. a. af ~~faad~~ virksomhed aarhundrede fordom
genstand digter lidenskab omkreds sindsbevægelse.
Skete for størstedelen ved laan og oversættelseslaan
fra svensk og tysk.

Rensning af ordføjnngen væsentlig efter fransk mæn-
ster.

Holberg.

Orsted og Rask indfører indfødte tekn. term.

Rigsdagen: aarpenge flertal forespørgsel formand
statsminister udvalg

Nyere purisme (Per Sprogild etc.)

Fordel mere præcise: avancement - fremgang

6. Generelt.

Der findes ingen kultursprog, som er sig selv nok:
sprog uden laan har oversættelseslaan
Sprogets kerne forbliver intakt, saa længe sproget
lever: albanesisk
Bevarelsen af sprogets kerne og frugtbar vevsvirk-
ning sikrer sprogets liv og fremtid